

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2024/1

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

ASZTALOS VERONKA ÖRSIKE	
A norvég irodalom szerepe az <i>Élet</i> című lap modernizálási programjában.....	9
RÉTFALVI P. ZSÓFIA	
„A múlt visszhangja most is suttog ott...”	
Petőfi Sándor és Madách Imre <i>Tündérialma</i>	31
BALÁZS MIHÁLY	
Horváth Iván (1948–2024)	45

TÁRSALKODÓ

Jankovits László 60

BARTÓK ISTVÁN	
„Az Anyaszentegyházban bévött szokás szerint”	
Adalékok a magyar egyházi retorika korai történetéhez	57
ZSUPÁN EDINA	
Kisműfajok találkozása Janus Pannoniusnál	
A mese poétikai elemei a prózafordításban	65

KRITIKAI LAPOK

HORVÁTH MARGARÉTA	
„Minden írások az mi hasznunkra írtak”	
BARTÓK István, <i>„Tőlünk telhetőleg művelni és gazdagítani”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1530–1580 között</i> , Bp., Universitas, 2023 (Irodalomtudomány és Kritika).....	81
LOVAS BORBÁLA	
Egy erodált hagyaték realitása és a faggatózás jegyzőkönyve	
PAP Balázs, <i>Szemmák: Kéziratok és nyomtatványok a 16. századi magyar protestáns költészetben</i> , Bp., reciti, 2023.	89
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts.....	95
A lapszám szerzői	99

Rétfalvi P. Zsófia

„A múlt visszhangja most is suttog ott...”

Petőfi Sándor és Madách Imre *Tündérálma*

Petőfi és Madách

Petőfi Sándor és Madách Imre életművének közös vonásai, párhuzamai kevésbé állnak az irodalomtörténeti vizsgálódások homlokterében. A két költővel együttesen foglalkozó, összehasonlító szakirodalmi munkák mennyisége elenyésző. A deskriptív vizsgálatok helyett elsősorban olyan alkalmi szövegek születtek, amelyek az ünnepi megnyilatkozás jegyeit viselik magukon. Az ilyen jellegű szövegek általában a közös születési évforduló, és így a megemlékezési rítus termékei, melyek – Paul Connerton megfogalmazása szerint¹ – repetitívek, és automatikusan megerősítik a múlttal való folytonosságot. A kultikus szövegek ebben az esetben a két költő kulturális emlékezetben megképződött helyének megerősítésére szolgálnak. Ez az attitűd kevésbé ösztönzi az olyan értelmezéseket, amelyek a poétikai hatások vizsgálatára koncentrálnak.

Petőfi és Madách összevetésének történeti kezdőpontját Arany Jánosnál találjuk. Tompa Mihálynak szóló 1861. augusztus 25-i levelében *Az ember tragédiájának* szerzőjéről írja:

„valahára födöztem fel egy igazi talentumot. [...] Első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat. Kár, hogy verselni nem tud jól, nyelve sem ment hibáktól. De talán még ezen segíthetni: a mű igen figyelemre méltó. Írója egy fiatal képviselő, nevét majd megtudod, ha elhatározza magát költeménye kiadására s neve nyilvánossá tételére. Mily jól esik ez örökös majmolás után egy kevés eredeti hang!” [Kiemelés az eredetiben].²

Arany beszédmódjában a felfedezés gesztusa dominál. Értelmezésében valójában nem a költők hasonlóságát, hanem a különbségét hangsúlyozza, hiszen a *Tragédia* szerzője „önálló irányt mutat”, nem függ a korábbi meghatározó „mérctől”, Petőfitől, nem epigonként nyilatkozik meg, a két szerző hasonlósága eredetiségükben rejlik.

¹ Paul CONNERTON, *Megemlékezési szertartások*, ford. NAGY László = *Politikai antropológia*, szerk. ZENTAI Violetta, Bp., Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997 (Szemeszter), 64–80, 66.

² ARANY János – TOMPA Mihálynak, Pest aug. 25^{én} 1861. = ARANY János *Összes művei* XVII.: ARANY János *Levelezése 3 (1857–1861)*, kiad. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2004, 572–575; különösen 574–575.

Később Gyulai Pál Madách összes költői műveinek kiadásához írt előszavában olyan szerzőket sorakoztat fel, akik hatással voltak Madáchnak a *Tragédiát* megelőző alkotásaira. Vörösmarty, Garay, Arany és Tompa mellett Petőfit is kiemeli, akinek hatása elsősorban a *Vadrózsák*-ciklus darabjain érezhető.³ Az előszó gyanánt írt szövegben Gyulai azonban érthető módon e hatás mélyebb tárgyalására nem vállalkozik.

A későbbiekben – néhány kivételtől eltekintve⁴ – a közös születési évforduló apropóján merült fel a két költő együttes vizsgálata. Kristóf György 1923-as könyvében Madáchhoz és Petőfihez kapcsolódó tanulmányait gyűjtötte össze.⁵ Állítása szerint a magyar irodalomban ők emelkedtek „a filozófiai szemlélődés legmagasabb fokára”,⁶ és ők voltak az egyetlenek, akik megragadták az emberiség „sorsának végső gyökérszáleit”.⁷ Összehasonlítása alapját nem poétikai megfontolás képezi, az idézett versrészletek csak illusztratív funkcióval bírnak. Szellemtörténeti alapállása révén a két költő „világszemléletét” igyekszik megragadni az életrajzuk és a műveik vonatkozásában. Kevésbé érzékelhető azonban valódi ütköztetés, jobbra elszigetelten tárgyalja az alkotókat.

Martinkó András a 150. évfordulóhoz kapcsolódó tanulmányában szintén elválasztva tárgyalja Petőfit és Madáchot.⁸ Emelkedett hangulatú ünnepi írásában abból indul ki, hogy hamarosan eljön a „világkultúra”, amelyben nem minden szépíró művének marad hely, ezért fontos néhány alkotó mellett állást foglalni. Irodalomfelfogásában, úgy tűnik – Takáts József kifejezésével – olyan kollektív individuumokat⁹ szerepeltet (mint világirodalom, világkultúra), amelyek önálló cselekvők, az

3 „A költemények tartalmából vagy hangjából könnyen hozzávetetheti, hogy mily időben irattak. Némelyekben ifjúkori benyomásait rajzolja, másokban családélete boldogságát, most fogsága szenvedéseit zengi, majd hazafiúi fájdalomát és reményeit. Az irodalmi hatásokat is érezhetni rajtok. Némelyekben legalább a versformát és a hangot illetőleg, Vörösmarty és Garay hatása érzik, másokon, mint például a *Vadrózsák*on a Petőfié, a festő s egy pár elbeszélő költeményen az Arany és Tompáé.” – GYULAI PÁL, *Előszó* = MADÁCH Imre *Összes művei*, kiad. GYULAI PÁL, Bp., Athenaeum, 1894, III–X., V.

4 Kivételként tekinthetünk az Athenaeum Kiadó fennállásának 50. évfordulójára készült kiadványra, amelyben Szabó László a legnagyobb bevételű kiadásokat szemlélve foglalkozik tanulmányában Madách és Petőfi kötetivel. (DR. SZABÓ LÁSZLÓ, *Petőfi, Madách, Jókai, Arany és az Athenaeum* = Sz. L., *Athenaeum: Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből: 1868–1918*, Bp., Athenaeum, 1918, 45–54.) Emellett Létay Vera színházkritikájában a két költő a korszakban kevésbé tárgyalt műveinek, a *Mózesnek és a Tigris és hiénának* a színpadi bemutatóit elemzi. (LÉTAY VERA, *Kettős per-újravétel*, Élet és Irodalom, 1967. nov. 11., 9.); Kiemelendő még Váradi Sternberg János írása, amely a cári Oroszország cenzori jelentéseit vizsgálja Petőfi *Az apostol* című műve és Madách *Tragédiája* kapcsán. (VÁRADI STERNBERG JÁNOS, *Petőfi „Az apostol” és Madách „Az ember tragédiája” a cári cenzori jelentések tükrében*, *Filológiai Közlöny*, 1961/3–4, 408–410.)

5 DR. KRISTÓF György, *Petőfi és Madách: Tanulmányok*, Kolozsvár, Minerva, 1923. (Későbbi kiadása: KRISTÓF György, *Kritikai szempontok a magyar irodalomtörténetben*, kiad. GAAL György, Kolozsvár, Kriterion, 2013.)

6 KRISTÓF György, *Petőfi és Madách világszemlélete* = *Kritikai szempontok...*, i. m., 54–91, 63.

7 Uo.

8 MARTINKÓ András, *Két magyar író az örök jelenben* = M. A., *Teremtő idők*, Bp., Szépirodalmi, 1977, 288–327.

9 TAKÁTS József, *Megfigyelt megfigyelők* = T. J., *Ismerős idegen terep*, Bp., Kijarat, 2007, 92–114., 97.

idők során pedig szelektálnak és redukálnak a művek között.¹⁰ Amellett érvel, hogy Petőfi és Madách igenis világirodalmi színvonalú költők, és – a nagyfokú szelektálás dacára – a jövőben is helyük kell, hogy legyen a legfontosabb szerzők között. Az évforduló legfőbb célját ennek tudatosításában és elfogadtatásában látja.¹¹ Petőfi világirodalmi státuszát azzal indokolja, hogy ő képes volt a saját kora kérdéseire aktuális választ adni, és „minden kor emberiségének korszerűen egyetemes mondanivalóját is mondta”,¹² valamint ezt minden olvasója számára hozzáférhetően fogalmazta meg. Madách esetében csak *Az ember tragédiáját* tekinti világirodalmi szempontból relevánsnak az életműből. Azért ítéli igazán megtartásra érdemesnek, mert szerinte Madách a „modern-felvilágosult” ember létélményének és tragédiájának egyik legkiválóbb összegzője, aki mindezt művészi élménnyé tudta alakítani.¹³

Szintén a 150. évforduló alkalmából született a Horváth Károly szerkesztette *Madách-tanulmányok* kötet, melyben Melczer Tibor Madách *Mózes* című művének előzményeit vizsgálta Kölcsey és Petőfi költészetében.¹⁴ Rövid írásában a fő elemzési szempontot a szabadságesszme reformkori alakváltozásai jelentik. Petőfi költészetében a *Mózes* előzményét elsősorban *Az apostol* eszméiben éri tetten, ez azonban megmarad az eszmék közötti hasonlóság szintjén, mivel nincs filológiai nyoma annak, hogy Madách ismerte volna a művet – annak 1850-es megcsonkított kiadását elkobozták, és csak később, már a *Mózes* elkészülte után adták ki.¹⁵

Kerényi Ferenc *Petőfi és Madách* című írása születésük 175. évfordulóján hangzott el a csesztvei Madách-napon.¹⁶ A korábbiaktól eltérően Kerényi tárgyalja Madách Petőfi-olvasásának nyomait, részletesen kifejti, hogy mely költeményeiben érzékelhető Petőfi nyelvi, szemléleti inspirációja. Kiemeli a *Petőfi sírján* című verset, amely Petőfi munkásságának és költői hangjának mély ismeretét mutatja, valamint Gyulai Pálhoz hasonlóan ő is említi a *Vadrózsák* dalciklust, mely Petőfi hatásáról tanúskodik.¹⁷ Eszmetörténeti hatásokra irányuló vizsgálatában – Melczer Tibor korábbi elemzéséhez hasonlóan – a két költő szabadságesszméjét, népszemléletét és társadalmi célképzetét tekinti hasonlóknak. Értelmezése szerint Madách radikalizálódásában hasonló beszédmód érvényesül, mint Petőfinél, ami Madách 1849 utáni munkásságában is megmarad.¹⁸ Összességében a poétikai értelmezés helyett ebben az esetben is fontosabb az a koreszme, amely kettőjük munkásságára hatással volt, valamint a közös nemzedéki

10 MARTINKÓ, *i. m.*, 288–289.

11 *Uo.*, 292.

12 *Uo.*, 295.

13 *Uo.*, 313–314.

14 MELCZER Tibor, *Madách Mózesének előzményei Kölcseynél és Petőfinél = Madách-tanulmányok*, szerk. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai, 1978, 215–223. (Bár a kötet csak a 155. évfordulóra jelent meg, az anyagát képező konferenciát 1973-ban tartották.)

15 *Uo.*, 220.

16 KERÉNYI Ferenc, *Petőfi és Madách* [1998. október 3.] = K. F., *Vörösmarty – Petőfi – Madách: Tanulmányok*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, GYURGYÁK János, SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2022, 201–210.

17 *Uo.*, 202.

18 *Uo.*, 204.

élmény, amely Kerényi szerint nemcsak az 1848-hoz kötődő tapasztalatokban nyilvánul meg, hanem Hegel történelemfilozófiájának ismeretében is.¹⁹

Úgy tűnik tehát, hogy a Petőfire és Madáchra irányuló összevetések többnyire valamilyen eseményjellegű mutatnak. Hasonlóságukat a közös születési évforduló kapcsán született alkalmi írások és beszédek emelik ki, amelyek – rítusszerűségük miatt – a deskriptív vizsgálat helyett arra törekedtek, hogy megerősítsék a két költő együttes helyét a hazai és a világirodalomban. Épp ezért sokáig olyan alapvető egyezések is elkerülték az értelmezők figyelmét, mint hogy Petőfinek és Madáchnak is van *Tündéralom* című műve.²⁰ Írásomban a két *Tündéralom*, a költemény és a drámatörredék együttes értelmezésén keresztül igyekszem rámutatni Madách értelmező, újrairó törekvéseire, amellyel esztétikai nézeteinek és romantikaképének sajátosságait is feltérképezhetjük.

Madách esztétikai nézetei és romantikafelfogása

Madách Imre esztétikai nézetei az értekezéseiből körvonalazhatók. *Művészeti értekezés* című írása 1842-ben a Kisfaludy Társaság pályázatára íródott, ám hosszú ideig csak töredékeiben volt ismert, mígnem 1972-ben Solt Andor felfedezte a pályamunkák között a teljes szöveget és kiegészítve közölte.²¹ Horváth Károly – már a teljes írás ismeretében – azt vizsgálta, hogy Madáchnak az antik görög tragédiákról írott dolgozatában deklarált elvei miként ismerhetők fel saját korai drámaiban, főként a *Férfi és nő* című Héraklészről szóló műben.²² Horváth Károly értelmezése nyomán hasonló párhuzamot vonhatunk a későbbiekben az *Eszmék Léliáról* (1848 k.)²³ és *Az esztetika és társadalom viszonyos befolyása* (1862)²⁴ című teoretikus szövegek romantikaképe,²⁵ valamint a *Tündéralom* című drámatörredék között.²⁶

¹⁹ Uo., 206, 210.

²⁰ Jelen tanulmány munkálatai során értesültem Praznovszky Mihály írásáról a *Palócföld* ünnepi Petőfi-számában, amely, úgy tűnik, elsőként detektálja a két *Tündéralom* címezonosságát. A szöveg azonban a címen kívül semmilyen poétikai kapcsolatot nem lát a két mű között. (PRAZNOVSZKY Mihály, *Petőfi-vonatkozás egy Madách-drámatörredékben*, *Palócföld*, 2023/3–4., 107–112.)

²¹ SOLT Andor, *Madách Imre ismeretlen pályaműve 1842-ből*, ItK, 1972, 683–692.

²² HORVÁTH Károly, *Madách esztétikai elvei és drámáinak felépítése*, ItK, 1974, 296–307.

²³ MADÁCH Imre, *Eszmék Léliáról* = MADÁCH Imre *Összes művei* II., kiad. HALÁSZ Gábor, Bp., Révai, 1942, 563–568. (Továbbiakban: MÖM II.)

²⁴ MADÁCH Imre, *Az esztetika és társadalom viszonyos befolyása* = MÖM II., 569–582.

²⁵ *A magyar irodalom történetének* IV. kötete tárgyalja Madách esztétikai elveit, de csupán a *Tragédia* szellemi előkészületeiként és az eszmék kiegészítéseként tekint a dolgozatokra, ám például a tündérező hagyomány megidézését egyáltalán nem említi. (*A Világos utáni eszmék és Madách Imre = A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, szerk. SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1965, 330–361, különösen: 334–336.)

²⁶ *A nőről, különösen esztétikai szempontból* (1864) című akadémiai székfoglalójával korábban már foglalkoztam. (RÉTFALVI P. Zsófia, „Óh nő, ha te...”: *Madách Imre előíró nőképeről* = XX-VIII. *Madách Szimpózium*, szerk. MÁTÉ Zsuzsanna, VARGA Emőke, Szeged–Balassagyarmat, Madách Irodalmi Társaság, 2021, 187–195.) Madách romantikaképének alakulása egyébként több módon összefonódik a nőről való gondolkodásával is. E kérdésnek is fontos szerepet szánt nemrég Béres Norbert Madách rövidprózáiról írt tanulmányában. (BÉRES Norbert, *Nőreprezentációk Madách Imre elbeszéléseiben*, *Alföld*, 2023/9, 68–87.)

Az *Eszmék Léliáról* című Madách-szöveg középpontjában George Sand *Lélia* című műve áll. A szöveg kezdetén a szerző romantikus rémregénybe illő leírással foglalja össze, hogy milyen érzés kerítette hatalmába a történet olvasásakor. A kiindulópont azt érzékelteti, hogy a költő elutasítja – az ő megfogalmazásában – a „romantikus iskolának” a rémeshez, torzhoz való vonzódását. Ebben a szövegben is – hasonlóan a *Művészeti értekezéshez* – az ókori görög művészetet tekinti eszményképnek,²⁷ a romantikának pedig a keresztény esztétikához való kapcsolatáról ír.²⁸ Sand regényét elsősorban azért bírálja, mert szerinte a *Lélia* a társadalom torz képét nyújtja, és megcsúfolja a szerelem élményét.²⁹ Míg más – kiterjesztett értelemben véve – romantikus műben a csúf vagy ijesztő személyek, jelenetek mellett a szép is mindig fontos szerepet kap, addig Sand világa csonka:

„a jobb művészek nem környezik-é a vérző feszületet kedves nőalakokkal. – Látunk-e egy Shakespearét, hogy csupa örültből alakítaná darabjait? Ott van Hamlet mellett Ophéliája, ott Lear mellett a kedves, jó leány. Cabanis mellett Arion. – Sok árnyat, sok sziklát használunk tájképeinken, de a sziklához virágok nőnek, az árnyak átlát-szók. – *Lélia* azonban nem így van alkotva.”³⁰

Madách későbbi székfoglalóját, amellyel a Kisfaludy Társaság tagjai közé választotta, már fő műve után írta. Az *aesthetika és társadalom viszonyos befolyása* című írásában részletesebben kifejti, hogy saját korának irodalmi irányából mit tekinti követendőnek. Bár ez esetben nem használja a „romantikus iskola” fogalmát, példái és a felvetett problémák hasonlósága miatt a székfoglaló korábbi gondolatmenetének folytatásaként is olvasható. Fő kérdésfeltevése ez esetben is a görög művészetből indul

27 Madách állításai e tekintetben is sok hasonlóságot mutatnak Friedrich Schiller *A naiv és a szentimentális költészetéről* szóló írásával. (Vö. Friedrich SCHILLER, *A naiv és a szentimentális költészetéről* [1795] = *Uő, Válogatott esztétikai írásai*, ford. SZEMERE Samu, Bp., Magyar Helikon, 1960, 279–373.)

28 Madách értelmezése, úgy vélem, közel áll a jénai romantika időtlen szemléletéhez. Friedrich Schlegel híres 116. *Athenäum-töredékében* azt írja, hogy „[a] romantikus költészet progresszív egyetemes poézis [...] Csak ez a költészet lehet végtelen, [...] A romantikus költésmód az egyetlen, amely több mint egyfajta módi, egy válfaj: maga a költészet ez, mert bizonyos értelemben minden poézis romantikus, annak kell lennie.” (Friedrich SCHLEGEL, *Athenäum-töredékek*, ford. TANDORI Dezső = August Wilhelm SCHLEGEL és Friedrich SCHLEGEL, *Válogatott esztétikai írások*, kiad. ZOLTAI Dénes, Bp., Gondolat, 1980, 261–356, különösen: 281–282.) Ezt a kérdést is érinti Máté Zsuzsanna szintén a *Tragédia* középpontba állításával. (Vö. MÁTÉ Zsuzsanna, *Homogenizáció a romantikus esztétikákban* = M. Zs., *Madách Imre, a poeta philosophus: Tanulmányok Az ember tragédiája esztétikumáról*, Miskolc, ME–SZTE, 2004.)

29 George Sand műveiben megjelenített társadalomképről egyébként Petőfi Sándor is bírálóan nyilatkozik 1847. október 14-i Úti levelében: „George Sand az új világ csodája, és én bámulom, talán imádom is, de nem szeretem. Ő, mint a mészáros a marha böndőjét, fölhasítja a társadalmat, hogy megmutassa belsejének egész rondaságát, és azt kiáltja: így nem maradhat!... oh, ez merész, dicső, nagy munka, de férfinak való, nem asszonynak.” Idézi: DÁNIEL Anna, *George Sand fogadtatása a magyar szellemi életben* = D. A., *George Sand világa*, Bp., Európa, 1985, 321–323., 322.

30 *Uo.*

ki. Arra kíváncsi, hogy melyek lehettek azok a tényezők, amelyek az antikvitásban „az emberi szellem felvirágoztatására akkor oly rendkívül kedvezőleg hatottak, – s melyek jelenleg valószínűleg teljesen hiányoznak”.³¹ A tényezők között elsőként a „görög élet” fő jellemzőjét emeli ki, amely szerinte a közéletben való általános részvételt jelentette a magányos alkotómunka helyett.³² Saját korának könyvpiaci kapitalizálódását a művészet számára romboló környezetként értékeli, mivel a szerzők a valódi művészet létrehozása és nevük fennmaradása helyett csak a megélhetésre koncentrálnak az alkotás során. Mivel a szerzők a könyvárusoktól ívszámra kapják a tiszteletdíjat, ezért sokkal hosszabb és így aránytalanabb műveket írnak, mint a régiek.³³

Madách a művész számára legkedvezőbb tényezőnek a vallást tekinti, ami meghatározó hatással volt az ókori görögök virágzó művészetére.³⁴ Állítása szerint a vallás az a tényező, amely minden korszak számára ihletésül szolgálhat, azonban nem szabad mereven ragaszkodni dogmatikus szabályrendszeréhez, hanem a vallásos hitnek és a művészetnek „hozzá kell simulnia a népszellem örökké alkotó módosításaihoz”.³⁵ Madách értelmezése szerint a vallás és a művészet viszonyának az idők során három változata mutatkozott meg. Dante, Tasso és Milton alávettette magát a merev dogmatikának, és annak keretei közt alkottak.³⁶ A lovagregényektől kezdve saját korának irodalmáig úgy látja, hogy azok valamiféle új, a klasszikus vallásosságon kívül eső istenséget, bálványt alkottak, amelytől ihletet várnak.³⁷ A harmadik irány alkotói viszont olyan vallásosságnak a gyökereit találták meg, amely a néphitben él. Állítása szerint a néphitben gyökerező költészet „tündérekkel népesíti a napsugaras völgyet, törpékkel a bánya fenekét, boszorkányokkal a szirtek ködülte ormát és aranyalmát termő kertekkel a messze puszták kietleneit; mellyel minden kevésbbé őrzött legendára virágarabeszket függeszt s a szent hagyományt édes epizódokkal szövi át”.³⁸ Madách szerint ezt az irányt érdemes követni, mert csak így lehet „Hellas elveszett Olympusának magasító hatását pótolhatni”.³⁹ A példák között Shakespeare *Hamlet*-jét, Byron *Manfréd*-jét és Goethe *Faust*-ját emeli ki, illetve az irány hazai megvalósítójaként Tompa Mihályt említi.⁴⁰ Véleménye szerint a mitikus lények szerepeltetése ellenére nem kell kizárni a tudomány új vívmányait, hiszen az ókori görögök is tudták a mitológiai elemeket a későbbi korszakok filozófiai elveivel egyszerűen érvényesíteni.⁴¹ A tündérező hagyomány⁴² mint követendő minta össze-

31 MÖM II., 575.

32 *Uo.*

33 MÖM II., 575–576.

34 MÖM II., 580.

35 *Uo.*

36 MÖM II., 581.

37 *Uo.*

38 *Uo.*

39 MÖM II., 582.

40 *Uo.*

41 *Uo.*

42 A tündérező hagyománnyal kapcsolatban lásd: MARTINKÓ András, *A „földi menny” eszméje Vörösmarty életművében* = M. A., *Teremtő idők*, Bp., Szépirodalmi, 1977, 172–221; GERE Zsolt,

függésben állhat azzal, hogy Madách utolsó művét miért ebben a témában készült megalkotni. A *Tündérialomban* esztétikai nézeteinek és romantika-képének egyéb megnyilatkozásai is felismerhetők.

Tündérialmok – filológiai nyomok, recepció

A továbbiakban először azt igyekszem bemutatni, honnan sejthető, hogy Madách Imre ismerte Petőfi Sándor *Tündérialom* című művét, majd a két szöveg recepciójának bemutatásán és értelmezésén keresztül azt vizsgálom, hogy Madách miként viszonyult Petőfi költeményéhez és a tündérező hagyományhoz, illetve, hogy e viszony milyen összefüggésben áll esztétikai elveivel.

Madách utolsó évében nemcsak a drámáján dolgozott, hanem ekkor próbálta költeményeinek teljes kiadását is sajtó alá rendezni. A kiadás kérdéseiről barátjának, Nagy Ivánnak ír: „apróbb költeményeim gyűjtésével s javításával, rendezésével most foglalkozom, mik Petőfy [sic!] kiadásának formájában körülbelől teendnek annyit mint annak két kötete.”⁴³ Madáchnak ekkor az 1848-as Emich Gusztáv-féle kétkötetes Petőfi-kiadás állhatott rendelkezésére, melynek élén Petőfi elbeszélő költeményei szerepeltek. Megbontva az időrendet, az első vers a kötetben a *Tündérialom* volt.⁴⁴ Tehát abban az időszakban, amikor Madách saját szövegkiadásán és a *Tündérialom* című drámáján dolgozott, valószínűleg a keze ügyében volt Petőfinek az a kötet, melynek a *Tündérialom* az első költeménye volt, és így aligha kerülhette el a figyelmét.

Ehhez kapcsolódóan Madách munkamódszeréről is érdemes ejteni néhány szót. Bárdos József tanulmányában kifejti,⁴⁵ hogy a drámaíró cédulák sokaságát használta fel műveihez. Erre már Bérczy Károly is utalt emlékbeszédében:

„Erős hitem, hogy ő mindig írónnal vagy tollal kezében olvasott. Egyetlen eszmét sem bizott az emlékezet táblájára, honnan az könnyen tova száll, hanem papirszeletekre 's ezt az illető csomagba tette. [...] Hány ily csomagot 's ezekben hány ezer ily papirszeletet találtam irományai között, tele írva az ismeret minden neméből vett és saját elvonó észrevételeivel kísért jegyzetekkel. E csomag itt philosophia, e másik dramaturgia, ez biblia, az mythos s ez életírás, az történelem, ez politika, az költészet ez kivonatok a Corpus Jurisból, az zenészet és így tovább.”⁴⁶

Nemzettörténet és mitológia határpontjain = G. Zs., *Szebb idők: Vörösmarty epikus korszakának irodalomtörténeti kontextusai*, Bp., Argumentum, 2013 (Irodalomtörténeti Füzetek, 174.), 89–112; GULYÁS Judit, *„mert ha írunk népdalt, miért ne népmesét?”: A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*, Bp., Akadémiai, 2010.

43 MADÁCH Imre levele NAGY Ivánhoz 1864. február 17-én = MÖM II., 937.

44 PETŐFI Sándor, *Tündérialom* = PETŐFI Sándor összes költeményei 1842–1846, I, Pest, Emich Gusztáv sajtója, 1848, 3–14.

45 BÁRDOS József, *Gondolatok Az ember tragédiája születéséről: Madách alkotó módszeréről*, Irodalomismeret, 2013/3, 25–45.

46 BÉRCZY Károly, *Madách Imre emlékezete* = MADÁCH Imre Összes művei, kiad. GYULAI Pál, Bp., Athenaeum, 1894, XIII–XXXVIII., XXVI.

Persze, amint Bárdos is írja, a több ezer cédulából mára csak pár száz maradt fenn, mégis úgy tűnik, hogy Madách – Bárdos kifejezésével – nagy „újrachasznosító” volt.⁴⁷ Olykor a saját régebbi műveiből emelt át részeket az újabb alkotásaiba, máskor pedig az általa olvasottaktól vett át kifejezéseket. Például ezt az eljárást alkalmazta az *Anya gyermeke sírján* című költeményében is, Kölcsey *Hymnusát* felhasználva.

Petőfi *Tündéralmának* megírását a kritikai kiadás 1846. január 16. és február 20. közé teszi.⁴⁸ Kerényi Ferenc monográfiájából kiderül, hogy a költemény Petőfi *Felhők*-korszakának végén íródott. Kerényi vállalt költői válságként határozza meg ezt az időszakot, melyről azt írja, hogy ezekben a művekben nemcsak a romantika szenvedély- és indulatvilága uralkodik, hanem a ciklus intellektuális vállalkozásnak is tekinthető költői kísérlet,⁴⁹ amennyiben Petőfi ekkor próbál a népköltő szerepe helyett új hangot találni. A költeményt Kerényi az első szerelem apoteózisaként értelmezi.⁵⁰ Rajta kívül is sokan vizsgálták a *Tündéralmot*, ám hosszú ideig a mű ihletője volt a kutatás homlokterében.⁵¹ Később a hatástörténeti szempont is fontos szerepet kapott, Kardos Lajos Byron *The Dream* című költeményét tekinti a mű előképének,⁵² Horváth János azonban Shelley írásainak hatását vélte felfedezni, majd később a hazai előzményekből elsősorban Vörösmarty tündérező műveit vette számításba (például: *Csongor és Tünde*, *Tündérvölgy*, *A Délsziget* stb.).⁵³ A közelmúltban Ratzky Rita francia előzményekkel, főként Lamartine és Béranger műveivel hozta párhuzamba a verset.⁵⁴ Szili József pedig a reális képekkel ábrázolt földi létből az álom segítségével a transzcendensbe való áttérés romantikus ábrázolási lehetőségeit vélte felfedezni a műben.⁵⁵

Kerényi Ferenc monográfiájában több alkalommal visszatér a *Tündéralom*hoz. Ez is bizonyítja, hogy az életmű igen jelentős alkotásának tekinti. Azt írja, hogy a „*Tündéralom* először adott ízelítőt abból az új költői minőségéből, amely egyként táplálkozott a népdalkorszak eredményeiből és a romantika kipróbált, messzebb eső tartományaiból”.⁵⁶ Részben továbbgondolva Kerényi koncepcióját, Milbacher Róbert értelmezése szerint is központi helyen áll a *Tündéralom* Petőfi életművé-

47 BÁRDOS, *i. m.*, 28.

48 PETŐFI Sándor *Összes költeményei*, 1845. augusztus–1846, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003 (Petőfi Sándor *Összes Művei*, 4), 434. (A továbbiakban: PSÖM 4.)

49 KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008, 216.

50 KERÉNYI, 2008, *i. m.*, 225.

51 Vö. PETŐFI Sándor *Összes művei*, I, kiad. HAVAS Adolf, Bp., Athenaeum, 1892, 409. Ferenczi Zoltánt idézi DÖMÖTÖR Sándor, *Petőfi vasi élményei és a néphagyomány*, Szombathely, 1954, 19–22; valamint HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*, Bp., Pallas, 1922, 597.

52 KARDOS Lajos, A „*Tündéralom*” és Byron „*The Dream*” (álom) című költeménye, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1913, 636–637.

53 HORVÁTH, *i. m.*, 579–580.

54 RATZKY Rita, *Hatások és párhuzamok = R. R., „De méreg a dal édes méze”: Petőfi-tanulmányok*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 1996, 54–68.

55 SZILI József, *Transzcendencia és epifánia = Sz. J., Arany hogy istenül: Az Arany-líra posztmodernsége*, Bp., Argumentum, 1996, 228–233, 233.

56 KERÉNYI, 2008, *i. m.*, 226.

ben.⁵⁷ Úgy véli, hogy a költemény összegzi a romantos⁵⁸ hagyomány inspirációit, és egyben le is számol velük.⁵⁹ Ez főként abból válik láthatóvá, hogy a beszélő nem transzcendens lényekként tételezi a tündéreket, hanem csak az ifjúság teremtette illúzióként.⁶⁰

Petőfi művéhez képest Madách *Tündéralom* című töredékben maradt drámájának sokkal csekélyebb a recepciója. Életének utolsó évében, 1864. január elején kezdte el írni a művet.⁶¹ A dráma a felvázolt terv alapján 12 színből állt volna, ebből az első készült el teljesen és a másodikból néhány sor.⁶² Ugyanebben az évben, augusztus 7-én az első szín megjelent Arany János *Koszorú* című hetilapjában. Ez alatt a következő szerkesztői ajánló olvasható: „E töredék egy készülőben levő mű darabja, melyet hogy a szerző bevégezzen a t. olvasók épen úgy óhajtani fogják, mint alulirt Szerkesztő.”⁶³ E töredéknek egykorú recepciója, amely a művet esztétikai szempontból értékelte volna, sajnos nem született. Több alkalommal utaltak azonban arra a korabeli lapok, és főként a Madách halála utáni nekrológok,⁶⁴ valamint Bérczy Károly emlékbeszéde, hogy a *Tündéralom* *Az ember tragédiája* ellendarabja, *Az ember komédiája* lett volna.⁶⁵ Praznovszky Mihály⁶⁶ és Bene Kálmán⁶⁷ 2000-es évek elején megjelent tanulmányai szintén inkább a korabeli sajtó konfabulációját vizsgálták a drámatöredékek kapcsolatban, és nem magát a szöveget. A mű szövegközpontú vizsgálatára Kerényi Ferenc Madách-monográfiája tér ki.⁶⁸ Kerényi a *Tündéralom* szövegét a *Csongor és Tündével* kapcsolja össze, és azt állítja, hogy a cselekmény a Vörösmarty-mű témakörét variálta tovább, valamint megjegyzi, hogy a főszereplő, Tündérszép Ilona utolsó bajnokát, János vitézt emlegeti.⁶⁹ De hiába asz-

57 MILBACHER Róbert, „a menny fog a földre leszállni”: A „földi menny” megteremtésének programja Petőfi látomásos-politikai költészetében = *Tárgyi, nyelvi és dramaturgiai magyarázatok, konkordanciák: Tanulmányok a 80 éves Nagy Imre tiszteletére*, szerk. JANKOVITS László, PÁLFY Eszter, PAP Balázs, TÓTH Orsolya, Pécs, Verso, 2020, 25–39.

58 Lásd MILBACHER Róbert, „... a' miénk az óhajtásnak szava...”: *Kísérlet a magyar irodalom „romantós” hagyományának visszanyerésére*, *Alföld*, 2020/2, 50–60, különösen: 52–56.

59 MILBACHER, „a menny fog...”, *i. m.*, 36.

60 *Uo.*

61 KERÉNYI Ferenc, *Madách Imre*, Pozsony, Kalligram, 2006 (Magyarok emlékezete), 230.

62 A színek a következők: I. Tündérország, II. A költő otthon, III. Hivatalszoba, bál, IV. Az összeesküvésnek rejtőzni kell, V. Pokol, VI. Herkules, VII. Sámson, VIII. Mária, IX. Forradalom, győzelem, csömör, X. Bukás, XI. Színház, XII. A költő otthon

63 *Koszorú*, 1864/6, 125.

64 *Koszorú*, 1864/16, 382.

65 BÉRCZY Károly, *Madách Imre emlékezete* = MADÁCH Imre *Összes művei*, *i. m.* XI–XXXVIII, XXXVII. – „E *Tündéralom* című költemény, mely az *Ember tragédiájával* [sic!] ellenkezőleg az életet vidám, könnyű oldaláról, s az ember, mint a lég tündérei tréfás szeszélyeinek játékát akarta festeni, első nagy művének méltó mellékdarabja lett volna.”

66 PRAZNOVSZKY Mihály, *Madách és a siker súlya*, *Napút*, 2002/2, http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2002/2002_02/036.htm

67 BENE Kálmán, *Elpusztíthatatlan városi legendák Madách Imréről*, <https://www.szegedilap.hu/cikkek/irodalom-tortenes/bene-kalman--elpusztithatatlan-varosi-legendak-madach-imre-rol.html>

68 KERÉNYI, 2006, *i. m.*, 230–233.

69 *Uo.*, 231.

szociál Petőfire Kerényi, különös módon sem itt, sem a Petőfi-monográfiában nem tér ki a két *Tündéralom* címének egyezésére. Legutóbb, a közös bicentenárium alkalmából – ahogy fentebb említettem – Praznovszky Mihály foglalkozott a két művel.⁷⁰ Vizsgálatában azonban nem tekinti számottevőnek a cíamazonosságot, Petőfi verse szerinte az első szerelem égi és földi varázsának bűvös lírai lenyomata, ahol, úgy tűnik, nincs különösebb jelentősége az égi lényeknek, míg Madách a tündérek világába kalauzolja az olvasót.⁷¹ Kerényihez hasonlóan Praznovszky is inkább a János vitéz alakjára vonatkozó utalást emeli ki.⁷²

Tündéralmok – szövegolvasatok

A következőkben nem a két mű átfogó vizsgálatára törekszem, csupán a közös vonások bemutatására, illetve annak feltérképezésére, hogy Madách szövege miért és miként viszonyul Petőfi költeményéhez, valamint hogy a saját esztétikai szempontjait hogyan érvényesíti.

Petőfi *Tündéralom* című műve felnövekedéstörténetet ábrázol, ahogy erre recepciójában már többen reflektáltak.⁷³ A költemény kiindulólhelyzetében a beszélőt egy sajkában ülve sodorja a folyó vize, miközben egy haldokló hattýú hangját hallva emlékezik vissza ifjúkorára.⁷⁴ A visszaemlékező alaphelyzet az életút metaforikus ábrázolása, amelynek nem valamely istenség az útmutatója, hanem a sors, amelyet a költemény a „haragos dajka” képével érzékeltet. A halálvágy állapotából („Elfáradtam már, messze még a part? / Mely befogad révébe; ...vagy az örvény? [...] Hánykódom egyre a folyó nagy árján... / Ki sem köthetek, meg sem halhatok”)⁷⁵ retrospektíven meséli el a beszélő fiatalkorát és az első szerelem élményét.

A történet kezdetén a teljes boldogság, a „vágyak és remények”⁷⁶ elérhetősége mutatkozik meg, majd ezt követi a hiánytapasztalat: „...kebelemben hézag támadott, / Hézag, keblemnek legmelegebb részén.”⁷⁷ E hiány – ahogy arra Milbacher tanulmánya is utal⁷⁸ – hívja életre a tündéreket mint képzeletbeli lényeket, amelyek a régi gyermekregék alakjaira emlékeztetik: „S futottam, mint kit rémek serege üldöz, / Az életzajtól messzi-messzire. / Csöndes magányban keresék tanyát, / Sötét erdő völ-

70 PRAZNOVSZKY, *Petőfi-vonatkozás...*, i. m.

71 *Uo.*, 107.

72 *Uo.*, 111.

73 Lásd PSÖM 4, 437; MILBACHER, „a menny fog...” i. m.

74 A kritikai kiadás és Kerényi Ferenc is több párhuzamot tár fel Petőfi ez idő tájt írt regénye, *A hóhér kötele* és a *Tündéralom* között. (PSÖM 4, 437; KERÉNYI, 2008, i. m., 216; 225.) Egyébként a motívikus egyezéseken túl például a retrospektív elbeszélői pozíció is hasonlóságot mutat. A regény kiindulólhelyzete kapcsán legutóbb Szilágyi Márton közölt értelmezést. (SZILÁGYI Márton, *A bosszú műve: A hóhér kötele* = Sz. M., *A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Bp., Osiris, 2021, 85–109.)

75 PSÖM 4, 101.

76 PSÖM 4, 102.

77 PSÖM 4, 103.

78 MILBACHER, „a menny fog...” i. m., 36.

gyébe telepedtem... / Oh e magányban milyen alakok / Lengtek körülöm s szálltak el fölöttem! // Szivemből jöttek e tündéri lények, / Szivemnek nem rég támadt üregébül, / Tündéri lények, milyenekre félig / Emlékezém a szép gyermekregékbül.”⁷⁹

A képzeletbeli lények igézete tovább erősíti a beszélő hiánytapasztalatát, ezért a földi lét elhagyásával igyekeznek elérni a vágyott boldogságot. A költeményben az öngyilkossági szándékot megelőző sorokban éles kontraszt érzékelhető a beszélő lelkének sötétsége, kiüresedettsége és a jelenvaló természet üdesége között: „Fényes tavasz volt. A mezőn szivárvány, / Égő szivárvány százezer virágbul; / De rám oly búsan nézzenek... talán / Tudták, hogy elkészülök a világbul.”⁸⁰ A beszélőt, amikor a bércről levetné magát a szakadékba, valaki megmenti, akiről azt hiszi, hogy az a tündéralak, akit a levegőben látott ugrása előtt, ám kiderül, hogy a megmentő nem az égi szférák szülöttje, hanem „földi lyány”.⁸¹ Hirtelen kialakuló szerelmük azonban más világgá, paradicsommá változtatja az evilági létet. A szövegrész Petőfi *János vitéz*ének Tündérország-tapasztalatával mutat kapcsolatot. Mindkét esetben az első szerelem élménye és a Tündérország-tapasztalat kerül egymás mellé: „És amely világot álmaikban látnak, / Tündérország még csak árnya e világnak. / Ha a földi ember először lyányt ölel, / Ennek az álomnak gyönyöre tölti el.”⁸² A költeményben az „Ajka ajakon, kéz kézben, szív szíven. // S így éltük által az egész nyarat. / Minden napunk egy virágszál vala / A bokrétából, melytül illatot nyer / Az istenek olympi asztala”⁸³ sorok azt sugallják, hogy a paradicsomi állapot a földön a szerelem által jöhet létre.

A szerelem által létrejövő boldogság azonban Petőfi költeményében nem tartható fenn. Az ősz beköszöntével véget ér az élmény, és a sajkában ülő beszélőt a hattyú már csak a „bús emlékekre”,⁸⁴ az elválásra és az akkor szerzett sebekre emlékezteti. A vers zárlatában mégsem a sebek kapnak hangsúlyos szerepet, hanem az afeletti fájdalom, hogy a beszélő kezdi elfelejteni az első szerelem transzcendens élményét.

Madáchnak kétféle módon is fontos Petőfi *Tündérialma*. Egyrészt a történet felépítése és újragondolása szempontjából, másrészt a romantikus tündérező hagyományhoz való viszonyulása miatt. Töredékessége okán természetesen nem lehetséges összefoglalni, miről szólt volna a teljes dráma, a részlet mégis elegendő ahhoz, hogy a Petőfi-utalásrendszert feltérképezzük, valamint ahhoz, hogy Madách esztétikai elveinek megvalósítási szándéka láthatóvá váljon. A meglévő szövegrészek alapján Tündér szép Ilona⁸⁵ Tündérországban a trónján ülve unatkozik. Noha

79 PSÖM 4, 103.

80 PSÖM 4, 104.

81 PSÖM 4, 106.

82 Emellett „A boldogság ifjú királyi párja” szintén megidézi a *János vitéz*ben beteljesedett tündérországi szerelem állapotát: „A tündérnemzetség gyönyörű körében / S kedves Iluskája szerető ölében / Mai napig János vitéz őkegyelme / Szép Tündérországnak boldog fejedelme.” (PETŐFI Sándor, *János vitéz* = PETŐFI Sándor *Összes művei: Kritikai kiadás* 3., 1844. szeptember–1845. július, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1997, 40–91, 90, 91.)

83 PSÖM 4, 107.

84 PSÖM 4, 108.

85 Madách drámájában így használta a névalakot, ezért a szereplőre utalva követem írásmódját.

a többi tündér (Dalár, Tünde, Csilla és Délibáb) igyekszik meggyőzni őt a tündérlét nagyszerűségéről, ő visszautasítja érveiket. Bántja, hogy már nem élhetnek a földön, és alig akad valaki, aki hisz bennük. Csilla elárulja, hogy van egy Költő,⁸⁶ aki sejtí a létezésüket. Ilona meg akarja szerezni magának a Költőt, de Csilla nem hagyja. Végül megérkezik Ámor és rendet tesz, a Költő Ilonáé lesz. A második szín lelegején Csilla megmutatja Ilonának, hogy hol szokott találkozni a fiúval.

A címazonosságán és a recepcióban már több alkalommal említett *János vitéz*-utaláson kívül más tekintetben is fedezhetünk fel hasonlóságokat Petőfi és Madách műve között. Mind a költemény, mind a drámatörredék képzeletbeli lényekként tekint a tündérekre. Petőfinél – ahogy arra már utaltunk – a túlvilági alakok első megjelenésekor is az válik hangsúlyossá, hogy az emberi hiánytapasztalat élményéből születnek, valamint később az ifjú is azt mondja a lánynak, miután megmenti őt, hogy: „...téged az én képzetem teremtett.”⁸⁷ Bár Madách művének nyitánya Tündérországbán indul, a lények itt is az emberek képzeletének szülöttei, hiszen a jelenet kezdetén a tündérek kara így utal rájuk: „Semmik ti, mik elragadnak, / Ember lelkesítő álma”.⁸⁸ Fontos egyezés az is, hogy mindkét alkotás fő történet szála ugyanabból a szituációból indul ki. A Petőfi-szöveg lírai éneje kiábrándul a földi létezésből, és a tündérek világába akar eljutni. A Madách-szövegben pedig ennek a szituációnak a fordítottját, tükröződését láthatjuk, *tündéri* nézőpontból. Ilona kiábrándult a tündérvilágból, és a földre vágyik (ami Vörösmarty *Csongor és Tündéjének* kiindulópontjával is egyezést mutat, ám – amint majd látni fogjuk – különbözik is tőle). A gyermekregék említése is kapcsolatra utal. Petőfi hőséne a gyermekregékből⁸⁹ rémlenek a tündérek, Tündér szép Ilona pedig tudja, hogy a magyar hazában még róluk (tündérekről) szólnak a gyermekregék: „Mi volna más, mint a magyar haza?” / [...] / Csak ott találni még egy-egy zugot, / Hol pástortűznél rólunk szól a dal, / A múlt visszhangja most is suttog ott, / Gyermekregéknek hímes szárnyival; / A honfiszívából tündér álmokat / Repít felénk egy-egy rejtett sohaj”.⁹⁰ Petőfi műve kapcsán már említettük, hogy az öngyilkossági szándékkal kontrasztba állítva a természet szépsége mutatkozik meg a költeményben. Madáchnál ez a harmónia-elv az *Eszmék Léliáról* című írásában kap hangsúlyos szerepet, illetve ezt mondja ki művében a Csilla nevű tündér is: „Nem vidít fel a játszó szeszély, / Mely tükröt ingat, ahol árja mély; / Virágocskát teremt a sír felett, / S odáig is mosolygással vezet. / A rózsafán maró tövist terem / Virága, hogy még igézőbb legyen, / De a tövisre is virányt lehel, / Hogy elviselje a tépett kebel.”⁹¹ Mindez arra utal, hogy a tündérek képesek lehetnek kiegyenlíteni a szép és a rémisztő jelenségek mérlegét. Emellett a két mű történetének indítóeseménye is hasonlóságot mutat, hiszen a szereplők mindkét esetben a szerelem által vélik betölteni az életükben keletkezett űrt.

86 A drámatörredék szereplőjére utalva ez esetben is Madách írásmódját követem.

87 PSÖM 4, 106.

88 MADÁCH Imre, *Tündéralom* = MADÁCH Imre *Összes művei* I, kiad. HALÁSZ Gábor, Bp., Révai, 1942, 1055–1064., 1055. (A továbbiakban MÖM I.)

89 PSÖM 4, 103.

90 MÖM I, 1060.

91 MÖM I, 1056.

A két mű között számos különbség is felfedezhető, melyek azonban Madách esztétikai elveivel kapcsolatban lehetnek tanulságosak. Tündér szép Ilona nemcsak a tündérek világából ábrándult ki, az is felbőszíti, hogy az emberek egyre kevésbé hisznek bennük. Ennek elsődleges oka az industrializáció és a kapitalizálódás:⁹² „Most, hogy a vasút robot, / Távirda játszik, gőzkazán füttyöl, / Papírral ölnék a napilapok, / Légszesz lámpák közt a hold elcsücsül, / Várat, zárdát dönt villám, rág a szű, / Csak a moslékos gyár büszkélkedik: [...] Hogy érezné meg tündérujjak / Villanyát? Hisz nem tőzsdehír, mi jó. / Hiába volna szállanunk közéjük!”⁹³ Mindez arra utal, hogy Madách művében a tündérek – például a *Csongor és Tündével* ellentétben – nem a mitikus idők alakjai,⁹⁴ hanem a jelenben működnek. Mindez Madách Kisfaludy Társaságbeli székfoglalójának elvével is összefügg, miszerint „[n]e féljünk attól sem, hogy a hitregei elem felvétele miatt talán pozitív s reál tudásunk vívmányait lennének kénytelenek kizárni költészetünkéből. Mint a régiek Olympusok mellett Zeno és Epicur filozófiai elveit tudták érvényesíteni műveikben”.⁹⁵ Tehát a tündérek Madách értelmezésében olyan sajátos képzeleti lények, akik nemcsak a mitikus időkben és a régmúltban, hanem a jelenkor vívmányai és problémái között is létezhetnek.

Amint az előbbiekben kifejtettük, mind Petőfi, mind Madách művének kezdetén úgy tűnik, hogy a szerelem nyújt lehetőséget a boldogság elérésére. A drámatörédekben azonban többféle szerelemfelfogás is megjelenik. A szöveg elején Ilona csupán kalandként tekint a szerelemre, amikor felsorolja hódításait: „Megértett olykor egy-egy emberem. / S az a sok, sok dicsőséges kaland! / Majd egy királyfi, egy kobor lovag, / Halvány dalnok, kezében játszi lant, / Szerelmes pásztor, ádáz várurak.”⁹⁶ Madách – ahogy esztétikai nézeteinek tárgyalásánál már utaltunk rá – az *Eszmék Léliáról*ban arról ír, hogy „[a] vallás épp olyan eszme, mint a szerelem, amint a szerelem csakugyan a szív vallásának mondható. – Ez eszmék előtűntetésénél két út van csak nézetem szerint: vagy az eszményi magasságban kell azokat látnunk, vagy egészen a por hitványságába vonva”.⁹⁷ A *Tündéralomban*, úgy gondolom, mindkét változatban megjelenik a szerelem: hitvány kalandként, majd később – az első szín zárlatában – Ámor ajánlata révén olyan magasztos érzelem ígéretként is, amely alkotásra ösztönözheti a tündérvilággal még kapcsolatban álló Költőt.

Madách székfoglaló értekezésében kifejtett utolsó állítása arra vonatkozik, hogy az irodalmi alkotásnak a néphitben kellene gyökereznie, hiszen ez emelhetné olyan esztétikai magasságokba saját korának művészetét, mint az ókori görögöké.⁹⁸ Koncepcióját Madách a népi hiedelemvilág alakjain (tündérek, törpék, boszorká-

92 Amint azt fentebb láthattuk, Madách esztétikai elveinek vizsgálatakor, az irodalmi alkotómunka kapitalizálódását is kritikával illeti.

93 MÖM I, 1058.

94 Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéjében* a történet a „pogány kúnok idején” játszódik. Példaként említhetnénk még Tompa Mihály *Tíz forrás* című tündérrégéjét is, ahol a szerző a történet idejére így utal: „Régen, régen, – midőn még e vidék / Ósvad pompájában büszkélkedék”.

95 MÖM II, 582.

96 MÖM I, 1057.

97 MÖM II, 567.

98 MÖM II, 581–582.

nyok) keresztül vélte megvalósíthatónak. Madách *Tündérialmának* Petőfi-utalás-rendszere alapján úgy tűnik, hogy Petőfire e költészeti eszmény egyik markáns beteljesítőjeként tekintett: egyrészt ez rajzolódik ki a *Tündérialom*-párhuzamokból, másrészt drámatörredékében a Költő nevű szereplő leírásakor a szöveg címszavakban Petőfi alakját idézi meg: „Úgy érzi, néki nyíl minden virág [...] Mind néki hangicsál a sok madárka; / Majd ráijeszt a népek zsarnokára, / Boldog világ lesz, és megszűnt a jaj.”⁹⁹ A Petőfire való konkrét utalást tovább erősíti János vitéznek, Tündér szép Ilona utolsó bajnokának említése is. Madách ez esetben a János vitézen keresztül nemcsak a szereplő alakját idézi meg, hanem a mű recepciójában már ekkor hangsúlyozott népmesei, népeletben gyökerező irányultságát is.¹⁰⁰ Madách a követendő tündérező esztétikai irányt a *János vitéz* és a Petőfi-utalások révén jelölte ki a maga és – esztétikai értekezése alapján – korának irodalma számára.

Következtetések

Ahogy az előbbieken láthattuk, Petőfi Sándor és Madách Imre azonos (*Tündérialom*) című művének együttes olvasása termékeny értelmezési lehetőségeket rejt magában. Ennek révén látható, hogy a magyar irodalom két „kultikus idolként” nem csupán ceremoniósan, a közös, véletlenszerűen egyező évforduló okán lehet együtt értékelni. Érdemes poétikai hatások szempontjából is figyelembe venni a hasonlóságokat, hiszen e vizsgálat révén rálátásunk nyílik arra, hogy Madách nemcsak Petőfi művének címét kölcsönözte, hanem mind szemléleti, mind szerkezeti szempontból hatással volt rá az alkotás, és a népi hiedelemvilágból származó tündérező hagyomány követendő mintáját is látta benne.

Madáchot rendszeresen „egyműves” szerzőként értékeli az irodalomtörténeti dolgozatok. Martinkó András *Az ember tragédiáján* kívül egyéb írását nem tekintette „megtartásra” érdemesnek,¹⁰¹ és ez az értékelés máig uralkodónak tűnik.¹⁰² Utolsó, torzóban maradt műve, és értekezéseinek vizsgálata mégis ad némi fogódzót arra vonatkozóan, hogy miként formálódhatott volna Madách alkotásmódja.

99 MÖM I, 1058.

100 Vö. GULYÁS Judit, *Petőfi Sándor: János vitéz. Népmese (1845)* = GULYÁS, i. m., (online megjelenés: 2020) https://mersz.hu/hivatkozas/m721mhinmnn_17_p1/#m721mhinmnn_17_p1.

101 MARTINKÓ, i. m., 288–289.

102 A frissen megjelent *Madách Imre emlékezete* című kötetből is ez rajzolódik ki. S. VARGA Pál, *Előszó: Madách Imre fogadtatástörténete = Madách Imre emlékezete*, szerk. S. VARGA Pál, Bp., Osiris, 2024, 7–20.